

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2021, 4(10): 1000-1013.

DOI: [10.26677/TR1010.2021.858](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.858)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Boş Zaman ve Rekreasyonun Tarihsel Perspektiften Sosyolojik Bir Değerlendirmesi

Dr. Arzu TOKER, Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Eskişehir, e-posta:

arzutoker@anadolu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0619-9941>

Öz

Boş zaman ve/veya rekreasyon alanında bilimsel çalışmalar yürüten araştırmacılar, genellikle önce boş zaman ve/veya rekreasyon konusuna odaklanmakta, sosyolojik arka planı ise ikinci aşamada anlamaya çalışmaktadır. Sosyolojik derinliğe dalmaya engel olabilecek bu durumu engellemenin en temel yollarından biri, araştırma konusunun sosyolojik teorilerin penceresinden incelenmesidir. Bu çalışma, boş zamana ilişkin sosyolojik yaklaşımların temelde neler olduğunu özetlemeyi ve özellikle boş zaman, rekreasyon ve sosyoloji ilişkileri üzerine çalışan turizm araştırmacıları için bir anlayış geliştirmeyi amaçlamaktadır. Boş zamana ilişkin anlayışın geliştirilmesi için kullanılan en yaygın bakış açıları; işlevselci, yapısal eleştirel ve post yapısal/postmodernist yaklaşımlardır. İşlevselci yaklaşımlar, insanların bireysel olarak toplumsal sistem içerisindeki rollerine odaklanır ve boş zamanın hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki önemine vurgu yapar. Yapısal eleştirel yaklaşımlar, boş zaman etkinliklerine güç ilişkileri temelinden bakar ve boş zaman olanaklarına erişim eşitsizliklerini gündeme taşır. Son olarak postyapısal/postmodernist yaklaşımlar ise boş zamanın esnekliğine, merkezsizleştirildiğine, kimliğin bir yorumu veya bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerinin bir yolu olduğu gibi mikro düşüncelere önem verir.

Anahtar Kelimeler: Boş Zaman, Rekreasyon, Boş Zaman Teorileri, İşlevselci Yaklaşımlar, Yapısal Eleştirel Yaklaşımlar, Postyapısal/Postmodernist Yaklaşımlar.

Makale Gönderme Tarihi: 17.07.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.10.2021

Önerilen Atıf:

Toker, A. (2021). Boş Zaman ve Rekreasyonun Tarihsel Perspektiften Sosyolojik Bir Değerlendirmesi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(10): 1000-1013.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2021, 4(10): 1000-1013. DOI: [10.26677/TR1010.2021.858](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.858)
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

A Sociological Evaluation of Leisure and Recreation from Historical Perspective

Dr. Arzu TOKER, Anadolu University, Faculty of Tourism, Eskişehir, e-mail: arzutoker@anadolu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0619-9941>

Abstract

Researchers conducting studies in the field of recreation and/or leisure time are usually concentrating on recreation and/or leisure time, leaving to understand sociological frame in the second phase. One of the very means of preventing such circumstances that may be a barrier to research undergoes enough sociological perspective is primarily handling the research topic in the light of sociologic theories point of view. In this context, current study aims to summarize basically what are sociologic approaches and to develop particularly a new understanding for tourism researchers who are sustaining their studies in relation to sociology, recreation, and leisure. “Functionalist approach”, “structuralist-critical approach” and “post-structural/postmodernist approach” are the most known and cited perspectives to develop a new understanding in relation to leisure. The functionalist approach concentrates on the personal role of individuals in the social system and underlines the importance of both individual and social order in a social system. On the other hand, “structuralist-critical approach” concentrates on individuals' role on the power relation basis and brings about the access inequality to leisure facilities. Finally, “post-structural/postmodernist approach”, gives credit to micro thoughts such as leisure flexibility, leisure was decentered and interpretation of identity or a means of self-actualization for individuals.

Keywords: Leisure, Recreation, Leisure Theories, Functionalist Approach, Structuralist-Critical Approach and Post-Structural/Postmodernist Approach.

Received: 17.07.2021

Accepted: 02.10.2021

Suggested Citation:

Toker, A. (2021). A Sociological Evaluation of Leisure and Recreation from Historical Perspective, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(10): 1000-1013.

GİRİŞ

Boş zaman olarak Türkçeleştirilen *leisure* kavramının Merriam-Webster sözlüğüne göre (2021) tarihteki ilk kullanımı 14. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Sözcüğün anlamına bakıldığında, bugünkü kullanımına benzer olarak kişinin kendisine ait, bir şeyi acele etmeksizin yapma fırsatı, bir şey yapma özgürlüğü, yeteneği iken zamanla tembellik veya hareketsizlik gibi anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Boş zaman olgusunun tarihini, insanlık tarihiyle eş zamanlı tutmak olanaklı olsa da günümüzde ele alındığı şekliyle bir boş yaşam algısının modern döneme özgü olduğunu söylemek gerekmektedir. Boş zaman, turistik ve rekreatif faaliyetleri kapsayan bir zaman dilimi olarak ele alındığında, MÖ 2700'lerde Mısır'da piramitlerin yapıldığı dönemlere ve hatta daha öncesine MÖ 4000'lerde tekerleğin icat edilmesine kadar gidilebilir. Tekerleğin bulunması, yaşamını sürdürmek için uzun mesafeler kat etmek zorunda kalan insanların nispeten daha kısa zamanlar harcayarak varmak istediği noktalara varmasını sağlayarak bireysel anlamda boş zamanın artmaya başladığı söylenebilir. Geleneksel literatür ise, zevk için yapılan faaliyetleri genellikle MÖ 776'daki Olimpiyat Oyunları ile ilişkilendirmektedir.

Boş zaman kavramı, görüldüğü gibi yeni değildir ve tarih boyunca insanların boş zamanlarındaki faaliyetlerine ilişkin örnekler bulmak mümkündür. Antik döneme bakıldığında gladyatör dövüşlerini izlemek seçkin sınıfın bir boş zaman etkinliği olarak görülmekteyken Ortaçağda ise mızrak dövüşleri izlemek gözde bir etkinlik hâlini almıştır. Günümüzde ise alışveriş yapmak, turistik faaliyetlere katılmak, sportif veya sanatsal rekreasyonel etkinlikler gerçekleştirmek boş zamanları dolduran örneklerdir. Boş zaman kavramının geçmişten günümüze kadar anlamının pek çok yönüyle değiştiğini söylemek mümkündür. Özellikle Endüstri Devrimi, pek çok kişi açısından boş zamanlarda nerede ne yapılacağına yönelik düşünceleri kökünden değiştirmiş, yeni gelişen sosyal sınıflar yapılan aktiviteleri de sınıfsallaştırmıştır. Toplumsal değişimlerin yaşanması; toplumun, bireylerin, sosyal kurumların, ideolojilerin ve kavramların da farklı şekilde ele alınmasını gerektirmiştir. Bu çalışmada, boş zaman ve dolaylı olarak rekreasyona yüklenen anlamın birey ve toplum açısından yaşadığı değişim ile toplumsal değişime paralel olarak olguların da ele alınış şeklinin yaşadığı değişim ele alınacaktır.

Boş Zamana Yönelik Sosyolojik Yaklaşımlar

Bireylerin gösterişçi tüketim örüntülerini boş zaman etkinlikleri yoluyla açıklamak için boş zaman sosyolojisini bir araç olarak kullanan Veblen'in (1899) *Aylak Sınıf Teorisi* olarak Türkçeye kazandırılan *The Theories of Leisure Class* adlı eseri, boş zaman sosyolojisinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Ancak bu çalışma, bir başlangıç noktası olarak görülse de eserin esas odağının boş zaman sosyolojisi olduğunu belirtmek doğru değildir. Ekonomi ve felsefe eğitimi alan Veblen, temelde gösterişçi tüketime odaklanarak bu eseri kaleme almıştır. Boş zaman sosyolojisi 20. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Amerika'da çok az ilgi görse de boş zaman konusundaki gözlemlerin genellikle sağduyuya dayandırıldığı eser, yüz yılı aşkın bir zamandır geçerliliğini korumaktadır (Stebbins, 2018). Boş zamana ilişkin teorik ilginin tohumu, 1950'lerde başlatılan sanayi toplumunun eleştirilerinde bulunabilir. Örneğin; Friedman (1961), Riesman (1964) ve Bell (1976) boş zaman ve iş yaşamına ilişkin önemli çalışmalar yapmışlardır. Toplumsal sorunlara çözüm olabilmek için sosyoloji biliminin doğuşuna benzer şekilde, çalışma yaşamının insanları olduğu *şeyden* başka bir *şeye* çeviren etkileri, boş zamana yönelik teorik ilgiyi de doğurmuştur.

Boş zaman sosyolojisi anlamında kayda değer ilk çalışmanın, Lundberg vd.'nin (1934), Amerika'nın bir banliyösünde yaşayanların boş zamanlarının incelediği eser olduğu söylenebilir. Bu dönemi takiben birkaç çalışma (Rowntree ve Layers, 1951; Hoggart, 1958; Kaplan, 1960; de

Grazia, 1962; Hall ve Whannel, 1964; Dumazedier, 1967) daha yapılmış ancak bu alt disiplin, esas ilgiyi 1970'li yıllardan sonra görmeye başlamıştır. Söz konusu yıllarda boş zaman konusu sosyolojik açıdan ciddi bir şekilde ilgi görmeye başladığında; iş ve boş zaman ilişkileri, boş zamandaki eşitsizlik, genç insanların boş zamanı, boş zamanın vatandaşlık ve toplulukları geliştirme potansiyeli, yeni kitlesel boş zaman biçimlerinin etkileri, boş zamanın doğru kullanımı ve boş zaman fırsatları sağlamada devletin ve sektörün rolleri gibi temalar yeni gelişen boş zaman çalışmaları alanının ana konuları olarak yeniden yorumlanmıştır (Snape ve Pussard, 2013:14).

Rojek (1997:385), boş zamana ilişkin teorik yaklaşımların etkili olduğu dönemleri kronolojik olarak üçe ayırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası bölümlendirme kapsamına alan Rojek, endüstri sonrası toplumun en parlak dönemi olarak ifade ettiği 1945 ve 1975 yılları arasındaki dönemi işlevselci yaklaşımların; 1975 ve 1990 yılları arasındaki dönemi yapısalci eleştirel dönemin ve 1990 yılı sonrası kapsayan ve hâlâ içinde bulunduğumuz dönemi ise postyapısalcı/postmodern yaklaşımların hâkim olduğu dönem olarak ifade etmiştir. Genel olarak bakıldığında boş zamanla ilgili çalışmalar yapan sosyologların da üç bakış açısını benimsediği anlaşılmaktadır. Daha önceki toplumsal çalışmalara dayanan ve işlevselciliğe gönderme yapan ilk bakış açısına göre, boş zaman toplumun sosyal organizasyonunun bir boyutudur (Lundberg vd., 1934; Dumazedier, 1967). İkinci bakış açısı, boş zamanla ilgili araştırma gündemlerini şekillendirmeye çalışmış ve çalışma sosyolojisinden ortaya çıkmıştır. Bu bakış açısı, temel olarak ekonomik kurumları toplum için merkezî önemde görmüş ve ekonomik rollerin diğer rollerde belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, boş zamanın ikincil ve türev olduğu varsayılmış; boş zamanı belirlerken işe/çalışmaya bağlı olan modeller kullanılmıştır (Parker ve Parker, 1971). Üçüncü bakış açısı ise, boş zamanı kendi anlam dünyalarını oluşturan sosyal bir eylem olarak görmüştür (Colton, 1987). Bu anlamda, boş zaman teorilerinin üç yaklaşımıyla ele alınmış olması, toplumsal değişimle de paralel olması açısından oldukça isabetlidir. Takip eden alt başlıklarda, boş zaman ve rekreasyona ilişkin temel sosyolojik yaklaşımlar özetlenmiştir.

İşlevselci Yaklaşımlar

Boş zamanın gerçekleştiği durumun değil, bireyin bakış açısıyla boş zamanın değerlendirildiği işlevselci yaklaşımlar, atomize (parçalanmış) birey kavramına dayanmaktadır. Sosyal aktörlere; özgürlük, seçim yapma ve kendi kaderini tayin etme hakkını veren insan failliği üzerinde durmaktadır. Genellikle sanayileşme mantığının olumlu etkilerini vurgulamakta; boş zaman pratiğini sosyal bütünleşmeyi geliştirmek ve toplumu geliştirmek olarak görmektedirler (Rojek, 1997:385). Boş zamana ilişkin sosyolojik çalışmaların artmasını takip eden yıllarda Van Moorst (1982:157), boş zamanla ilgili teorilerin üç ana problem üzerine temellendiğini ifade etmiştir. Ona göre; boş zaman ve rekreasyon arasında olduğu gibi bir dizi yüzeysel kavram ve yapay ayrımlar, genellikle hükümetler ve diğer finans kuruluşlarının desteklediği boş zamanı planlama isteğiyle meşgul olma ve bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan çoğunlukla işlevselci bir çerçeveden kaynaklanan yetersiz teorik temel boş zaman teorilerinin gelişmesinde engel olarak ortaya çıkmıştır.

İşlevselci yaklaşıma göre yapılan boş zaman tanımları ele alındığında, kavramın iş zamanı dışında kalan bir özgürlük alanında yapılan iş dışı bir aktivite olarak tanımlandığı görülmektedir (Dumazedier, 1974; Parker, 1976). Burada dikkat çekilen nokta, işlevselci teorisyenlerin çalışma zamanını boş zaman ve boş zamanla ilgili her şeyin karşıtı veya olumsuz (Moorhouse, 1989) olarak görmüş olmalarıdır. Bakış açısına göre, boş zaman gibi bir ödülü elde edebilmek için bireylerin bunun karşılığını çalışarak vermesi gerekmiştir. Nitekim Rojek (1989:1), boş zamanla ilgili olarak yaptığı yorumda, çalışma ve aile yaşamının "normal" yetişkin bir varoluşun temel

parçası olduğunu, dengeli bir yaşamın önkoşulu ve çabanın ödülü olarak boş zamanın çalışmanın karşılığı olduğunu belirtmiştir.

Dumazedier ise, boş zamana özgü olduğuna inandığı bazı özellikler sıralamıştır. Bu özellikler; sıkıcı yükümlülüklerden arındırılmış serbest zaman, faydacı bir amaca hizmet etmeyen ilgisiz zaman, tatmine dayalı hedonik zaman ve bireyin kendini gerçekleştirmek için kullandığı kişisel zaman olarak ifade edilebilir (1974:74-76). Ona göre boş zamanın ayrıca, dinlenme, eğlence ve kültürel gelişim gibi bazı benzersiz sosyal işlevleri de vardır. Kültürel düzeyde; değerler, sürekli eğitim ve popüler eğitimin önemini vurgulamıştır. Ona göre boş zaman, yeni sosyal değerlerin ve yeni eğitim fırsatlarının kaynağı olabilir. Burada yeni eğitimsel fırsatlardan kasıt, kendi kendine öğrenme yoluyla elde edilen yetişkin eğitimi (resmi ve gayri resmi) olarak adlandırılan şeye atıfta bulunmaktadır. Bu tür eğitim, tüm yaş gruplarının ve tüm sosyal kurumların ilgi alanına girmektedir ve kişisel gelişmeyi veya tamamlanmayı sağlayabilir. Ona göre eğitimin toplumda birincil işlevi, bu gelişmeyi sağlamaktır. Dumazedier, boş zamanı günlük yaşamın ihtiyaçlarının ve sıkıcı yükümlülüklerinin ötesinde sürdürülen aktiviteler olarak tanımlamıştır. Daha özel olarak, dört temel özelliği kapsayan herhangi bir faaliyettir. İki özellik, sosyal kurumlar tarafından dayatılan yükümlülükler olduğu için olumsuz; diğer ikisi ise kişilik ihtiyaçlarına göre tanımlandığı için olumludur. Dumazedier'in teorik duruşu sosyolojiktir. Fikirlerini doğrulamak için verilerin gücüne inandığı için saha araştırmaları yaparak teoriler kurmuştur. İçinde bulunduğu dönemin baskın makro sosyolojik yaklaşımı olan yapısal işlevselci açıklamalara yönelmiştir. Kişisel ilgi alanları, tatmin, yetişkin eğitimi ve kendi kendine öğrenme yoluyla kişisel gelişim konularında çalışmalar yapmıştır (Stebbins, 2016:153).

Boş zaman hakkındaki teorilerin çoğu, boş zamanı önceden verili bir "sosyal sistem" ile nasıl ilişkili olduğu açısından analiz edilmesi gereken "nispeten özerk" bir sosyal davranış alanı olması açısından kavramıştır. Bu nedenle teorisyenler, boş zamanı toplumdaki işlevi açısından anlamaya çalışmışlardır. Bazıları, boş zamanın, çalışma zamanı dışındaki bir tazelenme alanı olarak insanın ihtiyaçlarını karşılaması veya sosyal sapmayı önlemesi bakımından işlevsel olduğunu düşünmüştür (Bucher, Shivers ve Bucher, 1984). Bu katı işlevselci görüş, muhafazakâr yönetim sosyolojisi için bir sığınak işlevi görerek toplumdaki boş zaman kalıplarına, bunların ne olduklarına, coğrafyaya, statüye, gelire vs. göre nasıl dağıtıldıklarına ve daha iyi planlama yoluyla nasıl "iyileştirilebileceğine" odaklanmıştır. Boş zamanı önceden verili bir genelleştirilmiş sosyal sistemle ilişki içinde görme ve böyle bir sosyal sistemde boş zamanın rolünü analiz etme süreci aracılığı ile işlevselciler boş zamanı sosyal yapının diğer yönlerinden ayırmışlardır. Onu bütünsel ve kendi diyalektik bağlamında görmek yerine ona bağımsız, şekleleştirilmiş bir varoluş verirler. Sonuç olarak boş zamanın çalışmayla, üretimle, sınıfla ve kültürle ilişkisine dair net bir anlayış ortaya çıkmamıştır (Van Moorst, 1982).

Boş zamana ilişkin işlevselci yaklaşım, kitlesel üretime geçilen dönemlerde vücut bulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında, sanayi devriminin ilk dönemlerindeki haftalık seksen saat olan çalışma sürelerinin neredeyse yarı yarıya düşmesinin boş zamanları artırması, ekonomik üretkenliğin artacağı bir çalışma zamanı yaratması anlamına gelmiştir. David Harvey, çalışma süresinin kısalmasını farklı bir yönden açıklamıştır. Harvey'e göre, günde sekiz saatten oluşan, saati beş dolardan hesaplanan bir işgünüyle hedeflenen, işçinin son derece üretken montaj hattı sisteminin gerektirdiği disipline uymasını değil, aynı zamanda sermayenin daha büyük miktarda piyasaya sürmeye hazırlandıkları kitle üretimi ürünlerini tüketmek için işçilerin yeterli bir gelire ve boş zamana sahip olmalarını da sağlamaktı. Ama bu düşünce, işçilerin paralarını doğru şekilde harcamayı bildiklerini varsaymıştır. Bu yüzden Ford, 1916 yılında kitle üretiminin yarattığı yeni insanın sermayenin ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun olabilmesi için ahlaki bakımdan dürüstlüğü, iyi bir aile hayatına, akli başında (örneğin alkol tüketmeyen) ve rasyonel bir tüketim kalıbını uygulayacak kapasiteye sahip olmasını sağlamak amacıyla çoğu göçmen olan ayrıcalıklı

işçilerin evlerine sosyal hizmet uzmanları gönderiyordu (Harvey, 1996 [1990]:184). Çalışma saatlerinin kısılması ile boş zamanı artan işçi sınıfının, bu zaman dilimini işlevsel şekilde kullanması ve elde ettiği pozitif değerleri yine bir üretim girdisi olarak kullanması için özel çalışmalar yapılmıştır.

Boş zamanlarda yürütülen rekreasyon etkinlikleri de benzer şekilde komünal yaşamın uyumu, üretkenliği ve sürekliliği ile yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, özel olmaktan çok kamusaldır ve varoluşsal olarak özgür değildirler. Spontane olma ve doğaçlama açısından hatırı sayılır bir serbestlik mevcut olabilir ancak rekreasyon etkinliklerine işlevsel bir perspektiften bakıldığında, sosyal düzeni koruduğu görülür. Rekreasyon etkinlikleri, sosyal düzeni hoş bir ortamda zevkli bir eğitim veya sosyalleşme sağlayarak, acayip olanları eğlendirerek ve hayal kırıklıkları, enerjiler ve meydan okumalar için güvenli çıkışlar yaratarak sağlamaktadır. Rekreasyon, bir sosyal kontrol sistemidir ve tüm sosyal kontrol sistemleri gibi bir dereceye kadar manipülatif, zorlayıcı ve telkin edicidir. Ancak bunu boş zaman için söylemek bu noktada doğru değildir. Boş zaman, eğlenceden evrimleşmiştir ve uğraş alanıyla belirli benzerliklere sahiptir. Ancak boş zamanların topluluk için aslı bir işlevi yoktur. Toplumun ürettiği boş zaman kimsenin hayatını kurtarmaz, kimseyi doyurmaz, hiçbir sorunu çözmez ve sosyal düzene veya öngörülebilirliğe hiçbir şey katmaz. Topluluğun zenginliğini veya bütünleşmesini artırıyor ve üyelerin güvenliğine veya refahına katkıda bulunuyorsa da bu tesadüfen olmuştur. Boş zamanın, hobi/uğraş ve rekreasyonda kökleri mevcuttur, ancak analitik olarak ikisinden de farklıdır (McCormack, 1971).

Boş zaman ve rekreasyon arasındaki ayrıma ilişkin tartışmalar, başka soruları gündeme getirmiştir. Birinin işi diğerinin boş zamanıysa, aynı şekilde başka birinin rekreasyon etkinliği diğerinin boş zamanının içine girebilir. İş ve boş zaman arasındaki ayrım nispeten daha açıktır ancak rekreasyon ile boş zaman arasındaki ayrım bu denli net ortaya konamamıştır (Van Moorst, 1982). Nitekim gelinen noktada, boş zamanın işlevsiz, rekreasyonun işlevsel olduğunu belirtmek kısır bir tartışmadan öteye gitmemiştir. Rekreasyon kapsamına alınan sportif etkinlikler, hobi meşguliyetleri, sanatsal faaliyetler sosyal açıdan daha işlevseldir. Bireyleri meşgul ederek onları zararlı ya da bir faydası olmayan işlerden uzak tutar, mutlu eder ve günlük zorunlulukların baskıcı doğasından uzak tutar. Rekreatif aktivitelerin bu işlevlerine karşın, boş zaman ise uykudan ve zorunlu günlük aktivitelerden arta kalan zaman olarak kavramsallaştırılmıştır. İşle ilgili olmayan ve bazı yönleriyle işlevsel olarak tanımlanabilecek davranışlar başkalarının rekreatif faaliyet olarak tanımlandığında boş zaman kavramının kapsamının belirsizliği derinleşecektir. Spor salonunda spor antrenörlüğü yapan biri ile spor yapmaya giden biri için iş zamanı, boş zaman ve rekreasyon tanımları aynı şeyi ifade etmeyecektir.

Boş zaman; verili sosyal yapı ile ilişkili ve görece özerk sosyal davranış alanı; bütünsel ve diyalektik değil bağımsız ve şeyleştirilmiş bir varoluş olarak düşünülür. Ancak boş zamanı önceden verili sosyal yapıyla ilişki içinde görmek ve bu tür bir sosyal yapıdaki işlevini analiz etmek, onu sosyal yapının diğer yönlerinden ayırır. Ayrıca çalışma konusu, genellikle birey olduğu için boş zaman izole bir alan olarak incelenir ve failin bakış açısına göre kavramsallaştırılır (Kelly, 1990). Geleneksel yaklaşım çerçevesinde değerlendirilebilecek işlevselci teoriler, boş zamanın sosyal sistemdeki rolünü kapsamlı bir şekilde analiz etme yeteneğinden yoksun kalmıştır. Sınıf, cinsiyet, kimlik vb. ilişkili süreçlere dikkat edilmemiştir. Ayrıca sosyal aktörlerin özerkliğini abartmaları ve iyimser bir boş zaman görüşünü desteklemeleri işlevselci argümanların temel zayıflıkları olarak ifade edilebilir. Boş zamanın değişim veya çatışmadaki rolü hakkında çok az düşünülmüşken; sürekli olarak sosyal düzeni güçlendirmedeki bütünleştirici rolü vurgulanmıştır. Değişim ve çatışmayla yeterince uzlaşmaya varılamaması, sınıf, cinsiyet ve ırk gibi yapısal etkilerin yeterince kuramsallaştırılmamış bir analizinden kaynaklanmaktadır (Rojek, 1997). İşlevselci boş zaman teorisyenlerinden olan Stanley Parker'ın iş ve boş zaman arasındaki bağlantıyı kurma biçimi Clarke ve Critcher (1985)

tarafından boş zamanın zayıf bir işlevselci analize dayanması, herhangi bir sistematik veri toplamaya dayanmaması, herhangi bir sosyal aktivitenin daha geniş bir sosyal sistem için gerçekleştirdiği işlevi tanımlayarak açıklanabileceğini varsayması, boş zamanın iş deneyiminin bir işlevi olduğunu ileri sürmesi, insan gücüne çok az önem vermesi, sosyal davranışın kültürel bir refleks olduğunu varsayması, kapsamlı olmaması ve çocuklu kadınların boş zamanlarını göz etmesi nedeniyle eleştirilmiştir.

Yapısalcı Eleştirel Yaklaşımlar

Boş zaman teorisindeki ana yapısalcılık biçimleri Marksizm ve feminizmdir. Her ikisi de bireylerin karakterine ve boş zaman pratiğine odaklanır. Marksist düşüncede, kapitalizmin insan davranışının ve boş zamanın gerçekleştiği temel bağlam olduğu öne sürülmektedir. Toplum, sınıf eşitsizliği etrafında yapılandırılmış durumdadır ve metalaştırılmış bir tüketim kültüründe, boş zamanın kendisi sosyal kontrolü içermektedir. Feminist düşünce ise toplumu sınıflı, tüketim kültürünü de metalaşmış olarak kabul etmektedir. Feminizm anlayışına göre sınıf ve metalaştırma, ataerkillik olarak ifade edilen yapıda somutlaşmaktadır. Bununla birlikte, hepsinde ortak olan düşünce; ataerkil yapının kadınları ekonomiden, sivil toplumdan ve boş zaman pratiğinden dışlamak için erkek gücünün sistematik bir şekilde kullanıldığını belirtmesidir (Rojek, 1995).

1980'lerin ortalarında, John Clarke ve Chas Critcher (1985), boş zamanın ticarileştirilmesine yönelik, Marx'ın ve daha sonra Antonio Gramsci gibi Marksist düşünürlerin çalışmalarından oldukça etkilenen bir yaklaşım geliştirmiştir. Clarke ve Critcher, kapitalizmin iş ve boş zamanın doğasını şekillendirdiğini savunmuştur. Sanayi Devrimi'nden önce, iş ve boş zamanları kapsayan bu iki yaşam alanı arasında net bir ayrım çizgisi yoktu. Sanayi Devrimi ve kapitalizmin gelişmesinin iş ve boş zamanın üzerinde iki temel etkisi oldu: İlk olarak, kapitalizm boş zaman fırsatlarını ortadan kaldırarak iş ve boş zaman arasında net bir sınır çizdi. İkinci olarak, devlet ve kapitalist girişimler, boş zamanın temel etkileri haline geldi. Bunun merkezinde ise, devletin belirli boş zaman faaliyetlerine ruhsat vermedeki rolü vardı. Ayrıca sağlık ve güvenlik mevzuatının kullanılmasıyla devlet neyin tüketilebileceğini de düzenlemiştir. Clarke ve Critcher de (1985:3) yukarıda da değinildiği üzere boş zamana işlevselci yaklaşımı oldukça eleştirmişlerdir. Örneğin, işlevselci boş zaman teorisyenlerinin arzu edilen boş zaman deneyimlerinin özgürlük, seçim, ihtiyaçların karşılanması, kendini gerçekleştirme ve kendini ifade etme alanı sağladığını savunmaları yaptıkları eleştiriler arasındadır. İşlevselci boş zaman teorilerinde kamu düzenini koruma kisvesi altında, devletin sosyal olarak kabul edilebilir bir boş zaman etkinliği biçimini bireylere dayatmaya çalıştığını ileri sürmüşlerdir. İşçi sınıfının boş zamanları sorununa çözümler; insanların sokaklardan uzak durması, denetim altında olması ve yapıcı şeyler yapmaları şeklinde olacaktır (1985:134). Ancak boş zamanın sermayeye tabi olması, özgürlük ve seçim faktörlerinin yok olması veya ücretli bir iş gibi olması kaçınılmaz hâle gelmiştir. İstihdamın ve boş zaman etkinliklerinin şeklini toplumun sınıf yapısı belirler. Piyasa ve devlet, toplumun nasıl eğleneceğini inşa eder, arzı kontrol altında tutarlar ve bir tüketim biçimi olarak boş zamanı yaratırlar. Tüketici egemenliği retoriğinin kabul edilmesi ise güç ilişkilerini gizlemek için kullanılır (Best, 2009:37-39).

İşlevsel sosyolojinin varsayımlarına, temelleri Neo-Marksist kültürel çalışmalardan gelen eleştirel analizler, egemen ve işçi sınıfının mücadelelerine odaklanan tarihsel çalışma ve sosyal aktörlerin yorumlayıcı sembolik etkinliğini inceleyen sosyal inşa yaklaşımları ile meydan okunmuştur (Rojek, 1995). Eleştirel yaklaşımın odaklandığı temel nokta, boş zamanın egemen sınıfın hegemonyasında kritik bir sosyal kontrol aracı olarak görülmesidir. Fordist üretim alanlarında, siyasi ortamda veya piyasada uygunluğu güvence altına almak için boş zaman

kapitalist ödül ve kontrol sisteminin merkezinde yer almıştır. Eleştirel bakış açısında boş zaman, çalışanları üretim sürecine ve sermayenin egemen olduğu sosyal sistemin yeniden üretimine bağlayan bir araç olmuştur. Adorno ve Horkheimer (2014:183) bu durumu, geç kapitalizm koşullarında çalışmanın uzatılması olarak yorumlamışlardır. Buna göre boş zaman “mekanikleştirilmiş emek süreciyle yeniden baş edebilmek için ondan kaçmak isteyen kimselerin aradığı bir şeydir. Ama aynı zamanda mekanikleştirme, boş zamanı olan kimseler ve onların mutluluğu üzerinde öyle bir güce sahiptir ki, eğlence metalarının imal edilmesini temelden belirleyerek bu kimselere boş zamanlarında işlerinin benzerinden başka bir şey yaşatmaz.” Bazı durumlarda, bu tür bir yeniden üretim meşru görülebilir ancak sürekli olarak gelişimsel konularda ve bireylerin özgürlük alanlarında dezavantajlara yol açarsa, eleştirel araştırma ve uygulama bu duruma meydan okur.

Erken dönemdeki düşünce yapısına bir sonraki meydan okuma, boş zamanın kendi anlamı ve bütünlüğü ile yaşamın bir boyutu olarak kabul edilmesi olmuştur. Boş zaman, artık ve türevden daha fazlasıdır. Hayatın ritminde ve akışında kendine ait bir yeri vardır. İlk olarak boş zaman, boş zamandan çok aktivite olarak tanımlanmaya başlamıştır. Ortaya çıkan temalar arasında göreceli seçim özgürlüğü, diğer rollerin zorunluluklarından farklılık ve bu tür etkinliklerde aranabilecek anlam ve amaçların çeşitliliği vardır. Bununla birlikte, gözden geçirilmiş bu tanım kadar önemli olan, boş zamanın işin bir türevinden daha fazlası olarak tanımlanmasıdır. Sosyal yaşam; iş ve boş zaman ikilemine bölünemez, ancak birbiriyle kesişen çoklu rollerden oluşur. Boş zaman, aile ve diğer yakın toplulukların bağlarıyla özel bir ilişkisi olmasına rağmen (Cheek ve Burch, 1976), birçok bağlamı, bağlantısı ve anlamı vardır (Kelly, 1981).

Eleştirel bakış açısı, araştırma ve uygulama ilişkisini kurarken deneysel, dışavurumcu, yorumlayıcı vb. yollarla ulaşılabilecek çeşitli bilgi biçimlerine açıktır. Doğal olarak gelişen bu epistemolojik açıklığın (Fraser, 1989), diğer yaklaşımlara göre temel bir fark olduğunu söylemek mümkündür. Epistemolojik açıklık, araştırmacıların ve uygulayıcıların, gerçekler ve değerler arasında yapay bir ayırım oluşturmaya çalışmadan, geleneksel sosyal bilimler de dahil olmak üzere çok çeşitli yöntemler kullanarak ampirik olarak zengin boş zaman anlayışları geliştirmelerini sağlamaktadır. Tüm araştırma ve uygulamalar, değer temelli bileşenler içerir. Değerleri bastırmaya çalışmaktansa, araştırma ve uygulamadaki kaçınılmaz varlıklarını açıkça kabul etmek ve sonuçlarıyla yüzleşmek entelektüel açıdan daha dürüsttür. O halde eleştirel bakış açısı, normatif olarak temellendirilmiş insan etkinliklerine ilişkin gelişimsel bir anlayış ve gelişimsel eylem için insan kapasitelerinin özgürleşmesi olarak ifade edilebilecek iki konu etrafında yönlendirildiği söylenebilir. Bu konular, eleştirel araştırmacıların dikkatini, güç dağılımlarının veya gücü somutlaştıran kaynakların sosyal roller, süreçler ve kurumlarda sistematik olarak yeniden üretildiğine dair kanıtlara yönlendirir (Hemingway, 1999).

İnsanlar, kendileri için anlamlı kimlikler yaratmak istemekte ve genellikle yaratmak istedikleri bu kimlik özelliklerine uygun olarak davranmaktadırlar (Arslan, 2021). Bireylerin etkinlikleri yoluyla kimliklerini istedikleri gibi inşa etmeleri eleştirel bakış açısında yinelenen, tekrar eden bir süreç olarak bireylere gelişim olanağı tanınması, kapasitelerini genişletmesi ve geliştirmesi durumunda ideal olduğu düşünülür. Çünkü mevcut kapasitelerin genişletilmesi, yenilerinin ortaya çıkmasına olanak tanır; yeni kapasitelerin ortaya çıkması mevcut kapasiteleri geliştirir. Bir boş zaman ideali olarak, insan faaliyetinin gelişimsel anlayışı, boş zamanın ölçülebileceği normatif bir standart yaratır. Bununla birlikte eleştirel bakış açısı ütöpik değildir. İnsanlar, sosyal organizasyon ve etkileşim kalıplarını, değer ve güç oluşumlarını, kaynakların dağılımlarını ve değerlendirmelerini, düşünce ve rasyonellik tarzlarını ve fiziksel çevreyi içeren tarihsel olarak belirli toplumsal, kültürel ve maddi bağlamlarda hareket ederler (Hemingway ve Parr, 2000).

Yapısalcı yaklaşımlar, birçok açıdan tatmin edici değildir. İlk olarak, sosyal aktörlerin düşünümünü ve örtük bilgisini hafife alırlar. Bireylerin davranışları, güç yapılarıyla

konumsal ilişkilerinin bir yansıması olarak sunulma eğilimindedir. Bu eğilim, boş zamanın mikro ilişkilerine dair yanltıcı bir görüş sağlar. Spesifik olarak, boş zaman ilişkilerindeki muğlaklığı, müphemliği ve olumsuzluğu aktarmada başarısız olur. İkinci olarak, yapısalcı yaklaşımlar, diğerlerinin pahasına tercih edilen yapısal etkinin önemini abartan çarpık bir boş zaman analizi sunma eğilimindedir. Bu nedenle, sınıf analizi, boş zamanı şekillendirmede sınıfa çok fazla etki atfetme eğilimindedir ve cinsiyete veya ırka yeterli değildir. Feminizm, aynı şeyi ataerkillik için yapar ve daha az gelişmiş olan ırk ve boş zaman alanı, ırkın etkisine ilişkin iddiaları bakımından aynı şeyi izler. Üçüncüsü, yapısalcı yaklaşımlar çoğu zaman gizil bir otoriterliği de beraberlerinde taşırlar (Rojek, 1997).

Postyapısalcı/Postmodernist Yaklaşımlar

II. Dünya Savaşı'nın ardından toplum düzeninin kurulması için tüm aktörler işe koşulmuştur. Çalışma zamanının önemli ölçüde kısalması nedeniyle beklenmedik ölçüde artan boş zaman sosyal bir sorun görünümü almış ve Batı toplumundaki bireylerin aktif ilgisini, çalışma yaşamının aleyhine çekme riski ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ilgili dönemde hem teoride hem de uygulamada boş zamanın toplumsal düzeni tesis edici rolü ön plana çıkarılmıştır. Geriye dönüp bakıldığında, "iyi toplum" yapısı özgürlük, eşitlik, adalet ve refahı içermektedir. Ancak sömürü ve saldırganlığın nasıl üstesinden gelineceği hiçbir zaman gerçekten ikna edici bir şekilde açıklanmamıştır (Rojek, 1999). Postyapısalcılık ve postmodernizm, sınıf ve ataerkillik gibi yapısalcı kavramların belirsizliklerini ve insan eylemleri ile süreçlere kategorilerin dayatılmasını ortaya çıkararak modernist düşünceyi eleştirmenin birbiriyle ilişkili biçimleridir (Henderson vd., 2004).

Postmodernistler, hem bireysel etkileşimler düzeyinde hem de daha küresel düzeyde dünyadaki güven ve anlam kaybı nedeniyle dünyanın riskli ve belirsiz bir yer olduğuna inanırlar ve genellikle boş zamanın da insanların belirsizlikle başa çıkmak için benimsediği stratejilerin merkezinde olduğunu varsayarlar. Ancak yıllar içinde gelişen yeni çerçeveler, boş zamanın da farklı şekillerde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Feminizmin yükselişi, bedenlerin, bilgilerin ve simgelerin küresel dolaşımını büyük ölçüde artıran uluslararası turizm endüstrisinin ve kitle iletişimlerinin genişlemesi, ucuz emeğin merkezi sanayi ekonomilerine transferi, farklı etnik toplulukların ortaya çıkması, komünizmin çöküşü, ekolojik bilincin gelişmesi, bilgi iletişim teknolojilerindeki yeniliklerin hayatın her alanında olduğu gibi boş zaman aktivitelerinin biçimini de değiştirmesi modernitenin çöküşü olarak algılanmaktaydı (Rojek, 1995). Böylece daha önceki kısımlarda değinildiği üzere-boş zamanla ilgili bilimsel çalışmalar Neo-Marksizm, feminizm veya postmodernizm gibi çerçevelerden incelenip, boş zamana ilişkin yeni anlayışlar getirilmiştir.

Rojek'e göre boş zaman postmodern hâle gelmiş ve modernitenin yapıları çözülmüştür. Spor yapan veya amatör bir gösteride rol alan "aktif" vatandaş ile elinde uzaktan kumandayla televizyonda futbol izleyen "pasif" boş zaman tüketicisi arasında fark olmuştur. Aktif vatandaş ile pasif tüketiciyi ayıran şey, faillik yoluyla metalaştırmanın ve tüketimin ötesine geçme bilgisi ve motivasyonudur. Rojek için iyi ve kötü boş zaman vardır. İyi boş zaman, bireylere güç ve faillik verir ve onlara iyi vatandaş olmalarını öğretir. Bu nedenle aktif boş zaman, orta sınıf normları ve değerleri (kendini geliştirme, sağlıklı yaşam ve ahlak) ile ilişkilidir; pasif tüketim ise cahil, uysal kitlelerle ilişkilendirilir (Spracklen, 2009:26).

Postmodernizm; günlük yaşamın parçalanma, farklılaşma, çeşitlilik ve hareketlilik ile ilişkili olduğunu öne sürer. Postmodernistler, insan davranışının sınıf veya ataerkillikle (veya herhangi bir şeyle) açıklanabileceğine inanmazlar ve modernist boş zaman görüşünü her zaman özgürlük, seçim ve kendi kaderini tayin etme yönüyle sorgularlar. İşlevselcilik, yapısalcılık ve

postmodernizm boş zaman teorisini anlamının yollarını sunar. Ancak Roberts (1997), Kelly (1997) ve Rojek (1997), boş zamanın son derece bağlamsal olduğu konusunda hemfikirdir. Öyle ki Roberts (1997:374), boş zamanın bağlama "bağımlı" olduğunu ifade etmektedir. Bu da işlevselcilik veya yapısalcilik kullanarak büyük teorileri test etmeyi neredeyse imkânsız kılmaktadır. İşlevselcilik ve yapısalcilik, kendi dönemlerinde boş zamana ilişkin soruları yanıtlamada yararlı olmuştur, ancak 21. yüzyılın boş zaman araştırmalarında mevcut bilgiyi açıklığa kavuşturmanın ve değiştirmenin ötesinde yeni bir şey sunmada başarısız olma riskleri mevcuttur. Kelly, postyapısalcı yaklaşımın gerçekliği nasıl sürekli değişen bir süreç olarak gördüğünü açıklamış ve günlük yaşamı inceleme girişimlerinde önceki teorilerin yetersizliklerini ve zayıflıklarını vurgulamıştır. Zaman, mekân ve faaliyetler arasındaki ilişkiler artık mutlak terimlerle tanımlanmıyorsa ve boş zaman eğlenceli, mantıksız, zevk arayan ve açıklanamaz olarak görülüyorsa, yirmi birinci yüzyıldaki boş zaman araştırmaları postmodern bir bağlama sığabilir. Eski yapıları ortadan kaldıran postmodern bir durumdan söz edilmesine rağmen, çoğu insan hâlâ işyerlerinde vakit geçiriyor ve boş zaman davranışları genellikle yaşam tarzları ve gelirleri tarafından belirleniyor (Henderson vd., 2004).

Tüm bilgiler, değişen sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamlara ve materyallere göre görecelidir. O hâlde, araştırma sonuçlarının bile postpozitivist bir bilim görüşünde göreceli ve bağlamsal olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal ortamda kalıcı hiçbir şey yoktur. Her şey akış halindedir, bu nedenle düzenliliklerin yanı sıra değişimin doğasını da değerlendirmek boş zaman araştırmalarının bir parçası olmalıdır. Sosyal ve kültürel yapılar sabit değil, değişkendir. Bilgi eklektiktir, görecelidir ve genellikle daha önce ortaya konmuş diğer bilgilerle çatışır. Sosyal süreçler veya bireysel eylemler olması fark etmeksizin tüm yaşamı anlamlandıran kapsayıcı metaforlar, büyük teoriler veya ideolojiler yoktur. Sıradan yaşamın koşulları ne bir birey ne de bir kültür için sabit değildir. Boş zaman, belirli bir kültürün ve tarihsel dönemin unsurlarından oluşan bir sosyal yapıdır. Eğlenceli veya öncelikle deneyime odaklanan bir tür faaliyet, insan toplumları arasında neredeyse evrensel olabilirken, belirli formlar ve formüller bir kültüre özgüdür ve değişime tabidir. Ayrıca çağdaş kültürde boş zaman, örneğin hem katılım hem ayrılma hem bireysel deneyim hem de sosyal eylemden oluşan karmaşık bir yapıdır. Bunlara göre boş zaman veya herhangi bir insan eyleminin hem sosyal hem de varoluşsal olduğu söylenebilir. Ayrıca, bu iki boyut sürekli değişen veya diyalektik bir ilişki içindedir, birbirinin karşıtı veya dışlayıcısı değildir (Kelly, 1987:403-404).

Rojek (1993), boş zaman alanında postmodern dönüşün habercisi olan *bireyselleştirme*, *özelleştirme*, *ticarileştirme* ve *uzlaştırma* olarak sıralanabilecek dört eğilim olduğunu belirtmiştir. Buna göre; boş zaman evde bir şeyler atıştırarak televizyonda maç izlemek örneğinde olduğu gibi kişiselleştirilmiş, anonim ve özel hâle gelmiştir (bireyselleştirme). Boş zamanın mülkiyeti ve boş zaman etkinliklerinin gerçekleştirilmesi liberal politikaların kurbanı hâline gelmiştir (özelleştirme). Boş zaman; ticaret, moda, pazarlama ve reklam baskısıyla seçme özgürlüğünü sınırlayan diğer herhangi bir meta gibi alınıp satılan bir meta hâline geldi (ticarileştirme). Boş zaman artık hegemonik değerlere karşı potansiyel bir direniş veya meydan okuma alanı değil; sterilize edilmiş ve tüketim için güvenli hâle gelmiştir (uzlaştırma) (Spracklen, 2009:61).

Postmodernizm, tarih ve pratiği birleştiren bir "büyük anlatı" kavramını reddetmektedir (Lyotard, 2013 [1986]). Postmodern kültürün çeşitlenen, farklılaşan, değişen dünyasında, insan davranışının tatmin edici bir şekilde sınıf veya ataerkillik üzerinden açıklanabileceği fikri de reddedilir. Bunun yerine postmodernizm, yerel ve küresel süreçler arasındaki dinamik ilişkiyi ve mikro-politikanın rolünü vurgular (Rojek, 1997). Son söz olarak uzun yıllardır yapılan çalışmalara rağmen postmodern yazının içinde birtakım çelişkiler olduğu söylenebilir. İlk olarak, postmodernistler irrasyonel olanı vurgular, ancak aklın araçları postmodern yazı içinde düzenli olarak kullanılır. İkincisi, postmodernistler teoriyi değerlendirmek için modern kriterleri

reddederler. Son olarak ise postmodernistler kendi yazılarında hakikat iddialarını reddeder ve terk ederler (Best, 2009:49).

Postmodernist düşünce, boş zamanın kendini gerçekleştirme ve yaşamdan zevk almak için çaba gösterilmesi arasında bir ayrım olduğu görüşüne eleştirel bir düzeltmedir. Buna göre; haz alma ve kendini gerçekleştirme insan yaşamının içerisindeki normal ve sıradan deneyimlerdir. Boş zaman, bireylerin yaşam döngüsüne paraleldir ve doğrusal bir şekilde gelişmektedir. Bu noktada, insanları boş zamanı üreten ve tüketenler olarak sınıflandırmaya da eleştirel bir şekilde yaklaşır. Postmodernizm, boş zamanı incelemek için araştırmacılara yeni olanaklar yaratır (Bouwer ve Leeuwen, 2017). Örneğin; postmodern dünyada, boş zaman ve rekreasyon araştırmaları kamusal dünya, turist bakışları, hipergerçeklikler, tema parkları, miras vb. gösterişçi tüketimi yansıtan uygulamalara odaklanmaktadır (Scraton, 1994). Modernist düşünce yapısı postmodernist düşünce yapısına dönüşürken boş zamana bakış da değişmiştir. Boş zamanı 'akışkan' olarak tanımlamak, sosyal ilişkilerin kırılmasını odak noktaya çeker. Diğer bir deyişle, modernitenin biçimsel yapısı içinde katılaştıran ve sabitleşen şeylerin şeffaflığını ve geçici doğasını vurgular. Sosyal dünyadaki insan konumlarını ve insanlar arası bağları statik olarak kavramsallaştırmanın ötesine geçer ve onları uygun organik konumlarında görür. Bu anlamda boş zaman, anlamın "kolaylaştırıcısı" ve bireysel özgürlük alanı olarak görülebilir. Postmodernizm yaklaşımı, bir süreç olarak değerlendirdiği boş zamanı, iyi ve kötü yönleriyle veya zıtlıklarıyla değerlendirmez (Bouwer ve Leeuwen, 2017). Postmodernizm, çok çeşitli boş zaman materyalleri ve seçenekleri sunmuş ve bunları dünyaya bağlanan bir monitörü olan herkes için kullanılabilir ve erişilebilir kılmıştır. Sonuç olarak, bireylerin artık isteyken bile kendisine boş zamanla ilgili değerler katması veya boş zamana dayalı hayaller kurması mümkün hâle gelmiştir. Geçici olsa da bu anlarda duyulan zevk ve memnuniyet bir o kadar gerçektir (Harris, 2004).

SONUÇ

Sanayi devrimi sonrasında, çalışma şartları ve çalışan haklarındaki iyileşmelerle önceleri 12-14 saat olan çalışma süreleri, emekçilerin verdiği büyük mücadele sonucunda günde sekiz saate kadar inmiştir. Tüm bu gelişmelerin doğal bir sonucu da boş zamanların artması olmuştur. Zaman geçtikçe boş zamanın anlamı, dinlenme ve tatil yapmanın ötesine geçmiştir. Birçok insan için ruhsal iyiliğe ulaşma ve manevi haz alma fiziksel dinlenceden daha önemli bir konuma yükselmiştir. Böylece kişilere özgü alternatifler türemiş ve farklı etkinliklerin revaçta olduğu bir sürece girilmiştir.

Sanayileşmeyle birlikte zaman, çalışma zamanı ve boş zaman olarak düzenlenmiştir. Zamanın bu şekilde düzenlenmesi, boş zaman ve iş arasında kesin bir çizgi oluşturmuştur. Egemen sınıfa göre boş zaman, çalışma için fiziksel yeniden yaratılması (re-creation) için bir alan olmuştur. Bu nedenle yönetici sınıf, bir yandan iş için rekreasyon işlevini en üst düzeye çıkarmak, diğer yandan da maksimum toplumsal huzuru sağlamak için bireylerin boş zamanını kontrol etmek istemiş; "anamlı" boş zaman etkinlikleri ile işçi sınıfının yaşamını organize ederek yeniden üretime katılırken daha güçlü ve dinlenmiş olmalarını sağlamaya çalışmıştır.

Sanayi devriminden sonra toplumun her yönünün olduğu gibi bireylerin boş zamanlarının da araştırmalara konu edilmesi gecikmemiştir. Böylece boş zamanın ne olduğunu anlamaya ve açıklamaya çalışan çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde toplumda hâkim olan sosyolojik görüşlerin etkisiyle boş zamana işlevselci pencereden bakılmıştır. İşlevselci teorisyenler boş zamanı; özgürlük, seçim, ihtiyaçların karşılanması, kendini gerçekleştirme ve kendini ifade etme ile eşdeğer tutmuştur. Yapısalcular, boş zamanla ilgili tanımlar geliştirmekle

İlgilenmemiş, boş zamanı üreten sınıf, cinsiyet, ırk, boş zaman fırsatlarına erişim eşitsizliği, eşitsiz güç ilişkileri gibi sosyal süreçleri inceleme alanına dahil etmişlerdir. Diğer bir deyişle boş zamanın ne olduğu konusunda karmaşık tanımlara girmemişler, bunun yerine boş zamanı üreten sosyal, ekonomik, politik ve ideolojik süreçleri açıklamaya çalışmışlardır. İşlevselci yaklaşımda teorisyenler, sosyal yapıyı tamamen göz ardı ederken, boş zamanı bireyin özgür seçimi olarak değerlendirmişler; ikincisi ise özgür seçimin yapısal olarak kısıtlı olduğunu savunmuştur. Değerlendirilen son sosyolojik yaklaşım ise, işlevselcilik ve eleştirel yapısalılık arasında yer alan ve boş zamanı yapılandırılmış/inşa edilmiş bir dünyada seçim olarak gören postmodern bir boş zaman teorisi de vardır. Postmodern/postyapısal boş zaman teorileri boş zamanları eşitsizlikler üzerinden değil bireysel farklılıklar üzerinden değerlendirmiştir. Postyapısalılık ve postmodernizm, boş zaman teorisini daha önce dikkate alınmayan şekillerde genişletmek için kapılar açmaktadır. Postmodernizmin etkisi, boş zaman teorisinin mevcut durumu incelenerek daha iyi anlaşılabilir. Postmodern kültürün çeşitlenen, farklılaşan, değişen dünyasında, insan davranışının tatmin edici bir şekilde sınıf veya ataerkillik üzerinden açıklanabileceği fikri reddedilir. Bunun yerine postmodernizm, yerel ve küresel süreçler arasındaki dinamik ilişkiyi ve mikro-politikanın rolünü vurgular.

Boş zaman ve dolaylı olarak rekreasyonla ilgili tarihsel perspektiften yapılan bu değerlendirmede incelenen çalışmalar, günümüzde gelinen noktada önemli olanın seçeneklerin çokluğu, seçme özgürlüğü ve bunun bireye sağladığı kimlik özelliği olduğunu göstermiştir. Tüketimden ve doyum sağlamaktan ayırt edilemez hâle gelmiş boş zaman, postmodern dünyada ahlaki olanla veya iyi ya da kötü olanla ilişkilendirilmemektedir. Boş zaman seçeneği değil, bunun için ödenecek para önemlidir. Parasal karşılığı verildikten sonra boş zamanlarda ne yapılacağını sınırlayan hiçbir sosyal yapı veya kısıtlama yoktur. Boş zaman akışkan dünyada, bireyin kendi gerçekliğini dilediği gibi, dilediği zamanda ve dilediği yerde yeniden yaratmasının bir yolu hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. and Horkheimer, M. (2014 [1944]). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çevirenler, Ülner N. ve Öztarhan Karadoğan, E.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Arslan, E. (2021). *Turistik Tüketimde Kimlik İnşasının Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Bouwer, J., and Van Leeuwen, M. (2017). *Philosophy of Leisure: Foundations of the Good Life*. New York: Taylor & Francis.
- Bell, D. (1976). *The Coming of Post-Industrial Society*. London: Heinemann.
- Best, S. (2009). *Leisure Studies: Themes and Perspectives*. London: Sage.
- Bucher, C. A., Shivers, J. S., and Bucher, R. D. (1984). *Recreation for Today's Society*. London: Prentice/Hall International.
- Cheek, N. H. and Burch, W. R. (1976). *The Social Organization of Leisure in Human Society*. New York: Harper & Row.
- Clarke, J., and Critcher, C. (1985). *The Devil Makes Work: Leisure in Capitalist Britain*. London: Macmillan International Higher Education.
- Colton, C. W. (1987). Leisure, Recreation, Tourism: A Symbolic Interactionism View, *Annals of Tourism Research*, 14(3): 345-360.

- De Grazia, S. (1962). *Of time, Work and Leisure*. New York, NY: Twentieth Century Fund.
- Dumazedier, J. (1967). *Toward a Society of Leisure*. London: Collier Macmillan.
- Dumazedier, J. (1974). *Sociology of Leisure*. New York: Elsevier.
- Fraser, N. (1989). *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Friedman, G. (1961). *The Anatomy of Work*. London: Heinemann.
- Hall, S., and Whannel, P. (1964). *The Popular Arts*. London: Hutchinson.
- Harris, D. (2004). *Key Concepts in Leisure Studies*. London: Sage.
- Harvey, D. (1996 [1990]). Postmodernliğin Durumu. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hemingway, J. (1999). Emancipation and Critique: Toward a Critical Theory of Leisure, E. Jackson and T. Burton: *Leisure studies: Prospects for the twenty-first century* in (pp. 487–506). State College: PA: Venture.
- Hemingway, J. L., and Parr, M. G. W. (2000). Leisure Research and Leisure Practice: Three Perspectives on Constructing the Research? Practice Relation, *Leisure Sciences*, 22(3): 139-162.
- Henderson, K. A., Presley, J., and Bialeschki, M. D. (2004). Theory in Recreation and Leisure Research: Reflections from the Editors. *Leisure sciences*, 26(4): 411-425.
- Hoggart, R. (1958). *The Uses of Literacy*. Harmondsworth: Penguin.
- Kaplan, M. (1960). *Leisure in America*. New York, NY: Wiley.
- Kelly, J. R. (1981). Leisure Interaction and the Social Dialectic, *Social Forces*, 60(2): 304-322.
- Kelly, J. R. (1987). Freedom to be. In *A New Sociology of Leisure*. London: Macmillan.
- Kelly, J. R. (1990). *Leisure*. New Jersey: Prentice-Hall, Englewood, Cliffs.
- Kelly, J. R. (1997). Leisure as Life: Outline of a Poststructuralist Reconstruction, *Loisir et Société/Society and Leisure*, 20(2): 401-418.
- Lundberg, G. A., Komarovskiy, M., and McInerney, M. A. (1934). *Leisure a Suburban Study*. New York: Columbia University Press.
- Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum* (Çeviren, Birkan, İ.) Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- McCormack, T. (1971). Politics and Leisure. *International Journal of Comparative Sociology*, 12, 168-181.
- Merriam-Webster (2021). Leisure. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/leisure#learn-more>, [Erişim Tarihi: 08.02.2021].
- Moorhouse, H. F. (1989). Models of Work, Models of Leisure. C. Rojek: *Leisure for Leisure: Critical Essays* in (pp. 15-35). London: MacMillan.
- Parker, S. R., and Parker, S. (1971). *The Future of Work and Leisure*. New York: Praeger Publishers.
- Riesman, D. (1964). *Abundance for What?* London: Chatto and Windus.
- Roberts, K. (1997). Why Old Questions are the Right Response to New Challenges: The Sociology of Leisure in the 1990s, *Loisir et Société/Society and Leisure*, 20(2): 369-381.
- Rojek, C. (Ed.). (1988). *Leisure for Leisure: Critical essays*. New York: Springer.
- Rojek, C. (1993). *Ways of Escape: Modern Transformations in Leisure and Travel*. London: Macmillan.

- Rojek, C. (1995). *Decentring Leisure: Rethinking Leisure Theory* (Vol. 35). London: Sage.
- Rojek, C. (1997). Leisure Theory: Retrospect and Prospect. *Loisir et Société/Society and Leisure*, 20(2): 383-400.
- Rojek, C. (1999). *Leisure and Culture*. New York: Springer.
- Rowntree, B. S., and Lavers, G. R. (1951). *English Life and Leisure: A Social Study*. England: Longmans Green.
- Scraton, S. (1994) The Changing World of Women and Leisure: 'Post-Feminism' and 'Leisure', *Leisure Studies*, 13(4): 249–61.
- Snape, R., and Pussard, H. (2013). The Orisations of Leisure in Inter-War Britain, *Leisure Studies*, 32(1): 1-18.
- Spracklen, K. (2009). *The Meaning and Purpose of Leisure: Habermas and Leisure at the End of Modernity*. New York: Springer.
- Stebbins, R. A. (2016). Dumazedier, the Serious Leisure Perspective, and Leisure in Brazil. *World Leisure Journal*, 58(3): 151-162.
- Stebbins, R. A. (2018). The Sociology of Leisure: An Estranged Child of Mainstream Sociology. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 1(1): 43-53.
- Van Moorst, H. (1982). Leisure and Social Theory. *Leisure Studies*, 1(2): 157-169.